

Iváncsó Ádám

Ruszin hallgatók és a debreceni egyetem, 1938–1945

Az I. világháborút követően a Magyar Királyság külpolitikájának legfőbb célja az ország területi integritásának minél teljesebb mértékű helyreállítása volt. A területi revízióba fektetett erőfeszítések megtérülni látszottak, hiszen 1938 novemberében az első bécsi döntés révén visszakerült a Felvidék és Kárpátalja magyar többségű része, valamint a következő év márciusában a honvédség sikeres offenzíva keretében visszafoglalta Kárpátalja további, főként ruszinok lakta területeit. Az eufória után azonban új kihívással kellett szembenéznie a Teleki-kormánynak: hogyan fogják visszaintegrálni a régi-új területeket az ország vérkeringésébe? Van-e egyáltalán kidolgozott nemzetpolitikai koncepció arra nézve, hogy a Kárpátaljával visszakerült ruszin tömb kisebbségi jogait, autonómia- és kulturális igényeit milyen módon fogják megoldani?

A kérdések tisztázása azért is volt fontos, mert a visszakerült Kárpátalja szláv lakossága már nem az a jámbor, politikailag öntudatlan *gens fidelissima* volt, amit két évtizeddel korábban leválasztottak az országról. E nép identitásának formálásáért komoly harc zajlott az ukrán, nagyorosz és ruszin irányzat között, melybe az utóbbiak oldalán 1939-et követően a magyar politika is aktívan bekapcsolódott. Ennek egyik helyszíne Debrecen városa volt, melynek tudományegyetemét a fiatal ruszin értelmiség képzésére szemelték ki. Tanulmányomban igyekszem betekintést nyújtani ennek a diákcsoportnak a körülményeibe, önszerveződésébe és a magyar többségű közeghez való viszonyulásába.

A tanulmány megírásához rendelkezésre álló források sajnos töredékesen maradtak fenn, és nehezíti az átfogó kép kialakítását, hogy a hallgatók létszámáról, hátteréről és tevékenységéről szóló kimutatások mennyisége és részletessége tanévenként jelentősen eltér. A források közül nagyban támaszkodtam a Debreceni Magyar Királyi Tisza István Tudományegyetem rektori hivatalának korabeli irataira, melyek a Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú Bihar Megyei Levéltárában találhatóak; az egyetem évkönyveire; illetve a szakirodalmak közül az ifj. Barta János és Orosz István szerkesztésében megjelent centenáriumi kiadványra, *A Debreceni Egyetem Története 1912–2012* címmel. A tanulmányban megfogalmazott megállapításokat tehát a hazai forrásanyag ismeretében tettem meg.

ELŐZMÉNYEK

A többi magyarországi nemzetiséghez viszonyítva a ruszinoknál több évtizedes késéssel, a 19. század derekától kezdve köszöntött be a nemzeti ébredés időszaka. Ekkortól vált világossá számukra is, hogy a szakrális egyházi szláv már nem felel meg a kor követelményeinek, azt fel kell váltani egy irodalmi nyelvel. A kibontakozó vetélkedésben három irányzat körvonalazódott: a (nagy)orosz, azaz ruszofil; a helyi nyelvjárásokhoz közelebb álló ukrán, azaz ukranofil; és a kárpátaljai keleti-szláv tájnyelvekből létrehozni kívánt ruszin, azaz ruszinofil. Egyáltalán nem volt lényegtelen kérdés, hogy melyik irányzatnak sikerül győztesen kikerülnie a versenyből, hiszen azzal jelentős befolyást ért volna el az identitásformálás terén is.¹

A ruszinság nemzetpolitikai szempontból sokáig nem játszott fontos szerepet a Magyar Királyság életében. Oktatásuk és identitásuk formálódásának ügyét marginális problémaként kezelték a szlovák, román, vagy szerb kérdéshez viszonyítva. Ez egyrészt amiatt volt így, mert a perifériának számító Kárpátalján és a Felvidék keleti részén éltek, másrészt pedig amiatt, mert az érdekeiket képviselő intelligencia, mely főként papokból és tanítókból állt, csupán csekély részét tette ki a ruszinoknak. A kiegyezést követően a régióban történő fejlesztések iránti igény – többek közt óvodák, állami és gazdasági ismétlő iskolák felállítása, valamint az oktatók bérének emelése – csak 1897-ben merült fel.² Helyi szinten az értelmiség képzését két nagy múltú tanintézet látta el. Az egyik az 1613-ban a Zemplén vármegyei Homonnán alapított és 1646-ban Ungvárra költöztetett Királyi Katolikus Főgimnázium, a másik az 1794-ben létrehozott, szintén ungvári görög katolikus kántorképző.³ A századfordulón az ambiciózusabb és tehetősebb ruszin fiatalok a Magyar Királyságon belül elsősorban Budapestre mentek tanulni. Őket a már itt élő, elmagyarosodott ruszin származású értelmiség, mely a kiegyezést követően felkerülő hivatalnokok gyermekeiből állt, hamar megnyerte a magyarpárti és asszimiláns iránynak.⁴

Kormányzati szinten már csak az első világháború kitörését követően dolgoztak ki programot a ruszin kérdésre. Ennek elindítása mögött Tisza István 1914-es északkelet-magyarországi látogatásának tapasztalatai álltak, melynek során a miniszterelnök a ruszofil propaganda és a vele együttműködő görögkeleti egyház megerősödését látta.⁵ Tisza ezért Jankovich Béla vallás- és közoktatásügyi miniszterrel, valamint Csernoch János esztergomi hercegprímással egyeztetve úgy döntött, a ruszinok cirill betűs liturgikus és tankönyveit latin betűsre kell cserélni, valamint a görög katolikusoknak a Julianus-naptárról a Gergely-nap-

¹ Csernicskó 2013: 293–294.

² Kemény (szerk.) 1956: 532.

³ Fedinec 2001: 412.

⁴ Mayer 1977: 13, 164–165.

⁵ Kemény–Szarka–Szász (szerk.) 1999: 249.

tárra kell váltaniuk, hogy a továbbiakban vallási ünnepeik ne a görögkeletiekkel, hanem a római katolikusokkal essenek egybe.⁶

Ezek a kormányzati tervek egyértelműen azt a célt szolgálták, hogy miközben a ruszin kultúrát az oroszról egyre jobban eltávolítsák, addig a magyarhoz egyre közelebb kerülve felgyorsítsák a nemzetiség asszimilációját. A nép és a papok egy része természetesen nem egykönnyen fogadta el, hogy több száz éves tradícióikat és ruszin kultúrájuk alapvető elemeit akarják megváltoztatni. Ezekkel a kezdeményezésekkel egy időben történt a hajdúdorogi magyar görög katolikus püspökség felállítása is, ami a gyakorlatban azt jelentette, hogy az egyre nagyobb számú, magukat magyar nemzetiségűnek valló görög katolikus hívek az eddigi egyházi szláv vagy román helyett most már magyar nyelvű miséken vehettek részt.⁷

A hívek és a papság körében kibontakozó ellenállás megpróbálta a reformok bevezetését megakadályozni. A ruszinok inkább a vármegyék törvényhatósági bizottságaiban fejezték ki tiltakozásukat, de komolyabb incidensre nem került sor.⁸ Ahogy Buttkey Ferenc, Bereg vármegye főispánja Tisza Istvánnak küldött levelében leírja:

„[A] ruthén – tapasztalat szerint – igen hálás anyaga a magyarosításnak, ott, ahol állami iskolák vannak, e munka akadálytalanul és szép eredményekkel folyik; a nép az állam nyelvének érvényesülése ellen soha szót nem emel, s ha észlelhető gáncs, az csak a hittan és egyházi ének tanítással kapcsolatban, felekezeti érdekeket képviselő egyének részéről jön”.⁹

A román hívek egy radikálisabb csoportja azonban egy bombamerénylet elkövetésétől sem riadt vissza, mely 1914. február 23-án, Debrecenben következett be, s három halálos áldozatot követelt.¹⁰

A görög katolikus egyház vezetői azonban, támogatva a kormány programját, keresztülvitték az új szabályok bevezetését, így a naptáregyesítésre végül 1916 tavaszán sor került, amikor is dr. Papp Antal munkácsi és dr. Novák István eperjesi görög szertartású katolikus püspökök, valamint Miklós István hajdúdorogi görög szertartású katolikus megyéspüspök közösen elfogadta a Gergely-naptárra való átállást.¹¹ A latin betűs oktatás bevezetésénél viszont nem volt szükség ilyen egységes fellépésre, mert a püspökök saját egyházmegyéjük területén egymástól függetlenül bevezethették azt. Így dr. Novák István püspök 1915 őszén, míg

⁶ Kemény–Szarka–Szász (szerk.) 1999: 248–254.

⁷ Eötvényi 1928: 469.

⁸ Kemény–Szarka–Szász (szerk.) 1999: 427.

⁹ Kemény–Szarka–Szász (szerk.) 1999: 425.

¹⁰ Pirigyi 1990: 117.

¹¹ Kemény–Szarka–Szász (szerk.) 1999: 644–645.

dr. Papp Antal 1916 nyarán tette ezt meg.¹² A két évvel később véget érő háború a latin betűs oktatás végét is jelentette.

A csehszlovák érában állami szinten nem avatkoztak bele sem az oktatás, sem a civil kezdeményezések terén a három irányzat vetélkedésébe. Ennek köszönhetően mindegyik létrehozhatta a maga egyesületeit, melyek könyvtárakat és olvasóköroket alapítva behálózták Kárpátalját. A ruszofil irányzat legfőbb kultúregyesülete a Duhnovics Társaság volt, mellyel szemben az ukranofilek megalapították a Prosvitát. A következő két évtizedben alapvetően ez a két szervezet határozta meg a ruszin identitás alakulását. A ruszinofil irányzat nem tudott egyenrangú ellenfele lenni a két riválisnak. Nem rendelkeztek saját kultúregyesülettel sem. Az ő érdekképviselőtük Kurtyák Iván, az Autonóm Földműves Szövetség pártelnöke látta el, aki a helyi magyar pártokkal fenntartott szövetséggel és Budapest anyagi támogatásával igyekezett fenntartani a ruszinofil irányzatot. Kurtyák 1933-ban bekövetkezett halála után az apai részről magyar, anyai oldalról ruszin származású Bródy András vette át a párt vezetését, aki továbbra is ápolta a magyarokkal való szoros kapcsolatot, de a ruszin identitás kérdésében a ruszofil irányzat híve volt. A kárpátaljai politikai és kulturális élet számára biztosított szabad fejlődés ugyan demokratikus döntésnek tűnik, azonban Prága szempontjából az így létrejött megosztottság kedvező volt, mivel nem kellett szembenéznie egy olyan egységes erővel, mely hatékonyan követelhetne volna a saint-germain-i békeszerződésben lefektetett területi autonómia betartását.

A MAGYAR POLITIKAI ELKÉPZELÉSEK KÁRPÁTALJA SORSÁRÓL

A magyar politikai elitben mindössze két olyan ember akadt, aki rendelkezett valamiféle progresszívnek mondható kisebbségpolitikai elképzeléssel: gróf Teleki Pál és vitéz leveldi Kozma Miklós. Mivel jó barátságban voltak, ismerték egymás véleményét a kárpátaljai és ruszin kérdéssel kapcsolatban. Abban mindketten egyetértettek, hogy az asszimilációt erőltető politika ideje lejárt, és ahhoz, hogy a ruszinok ismét a Magyar Királysághoz lojális nemzetiséggé váljanak, az ukrán és nagyorosz eszméktől független, saját identitás megerősítésére van szükség. A véleménykülönbség abban állt, hogy Teleki ezt kiegészítette volna egy területi autonómiával is, míg Kozma inkább csak a kulturális és nyelvhasználati jogok széles körét biztosította volna. Könnyű dolga azonban egyiküknek sem volt. A miniszterelnök Egyed István jogászprofesszorral közösen neki is látott, hogy kidolgozza a „Kárpátaljai Vajdaság” autonómiatervezetét, mely folyamatosan alakulva 1940 májusában már a nyolcadik változatnál járt, és végső formájában, törvénytervezetként két hónappal később került az országgyűlés elé. Támogatottság híján azonban végül nem ért célta Teleki terve.¹³ Eközben Kozma

¹² Kemény–Szarka–Szász (szerk.) 1999: 436–440, 646–648.

¹³ Fedinec 2015: 137.

Miklós, bár nagyon vágyott a kárpátaljai kormányzói biztosi pozícióra, annak 1939. július 7-i létrehozásakor végül mégsem lett kormányzó, helyette Perényi Zsigmond kapta meg elsőként a posztot.¹⁴ Így csupán Perényi 1940. szeptemberi leváltása után jöhetett el az ő ideje, és szűk másfél éves regnálása alatt valóban sikerült részsikereket elérnie a ruszinok kulturális és tudományos életének fellendítésében, a Kárpátaljai Tudományos Társaság és a hozzá köthető folyóiratok létrehozásában, valamint a debreceni hallgatói közösség támogatásában. 1940 októberében meg is látogatta őket, és ismét hitet tett amellett, hogy a magyar politika nem akarja megváltoztatni a ruszinok népi mivoltát, éppen hogy annak fejlesztését kívánja elérni, ami egyben a magyarság érdeke is.¹⁵ Két hónappal később bekövetkezett halála, majd az elvesztett háború miatt azonban az általa elindított kultúrpolitika örökre torzó maradt.

A magyar nemzetiségpolitika sajátos helyzetét mutatja, hogy a ruszin identitás megerősítésének eléréséhez körön kívülre kellett helyezni olyan politikai csoportokat, amelyek a csehszlovák időszak alatt a magyar kormányzatok fontos szövetségeseinek számítottak, nevezetesen a Bródy András vezette Autonóm Földműves Szövetség és a Fenczik István irányította Kárpátorosz Nemzeti Párt. Mivel a ruszinofil irányzatnak Kurtyák Iván 1933-ban bekövetkezett halála óta nem volt saját képviselője, Budapest a ruszofil eszméket támogató pártokat karolta fel, amelyek szintén elfogadták a Magyar Királysághoz való visszatérés ötletét és annak propagálását.¹⁶ Azonban 1939 márciusát követően megváltozott a viszony. A Teleki-kormány ugyan elismerte a ruszofilek érdemeit, azonban komolyabb támogatásban már nem kívánta őket részesíteni. A legtöbb, amit adott számukra, hogy hagyta tovább működni a ruszofil kulturális egyesületet, a Duhnovics Társaságot, de prioritást már a Kárpátaljai Tudományos Társaság élvezett. Lényegében a kommunista kultúrpolitika által alkalmazott, úgynevezett „három T” elv már a Horthy-korszakban megjelent.

AZ ELSŐ BÉCSI DÖNTÉS ÉS A MAGYAR ELKÉPZELÉSEK

Az 1938. szeptember 29-én aláírt müncheni egyezmény reménykedéssel töltötte el a hazai politikai életet és a közvéleményt. Majd két évtized után valós lehetőségként merült fel a területi revízió. Szily Kálmán államtitkárnak, az Országos Felsőoktatási Tanács elnökének várakozásait az is jelzi, hogy a komáromi tárgyalások megkezdése előtt, október 8-án levelet intézett a tanács tagjaihoz az ügyben, hogy az elszakított magyarság sorsával meg kell ismertetni a hazai ifjúságot, és ennek végrehajtására külön bizottságot hozott létre.¹⁷

¹⁴ Fedinec 2015: 125–126.

¹⁵ Kárpátalja kormányzói biztosának beszéde. *Népszava* 1941. október 15. 10.

¹⁶ Angyal 2002: 194.

¹⁷ MNL HBML VIII.1.b. 102/1938.

A csehszlovák vezetéssel folytatott tárgyalások eredménytelenül végződtek, így a döntő szót november 2-án az első bécsi döntéssel Németország és Olaszország mondta ki. Ennek révén a Magyar Királyság visszakapta a Felvidék és Kárpátalja magyar többségű sávját, azaz számszerűsítve 11 927 km²-nyi területet és mintegy 1 millió lakost, akiknek 86%-a vallotta magát magyar nemzetiségűnek. Kárpátalja ebből a gyarapodásból 1523 km²-nyi területtel vette ki a részét, valamint 173 ezer fővel, aminek valamivel több mint ötven százaléka volt magyar.¹⁸

Részben a bizonytalan csehszlovákiai helyzet miatt, részben az anyaország-hoz való visszakерülés öröme okán, az első bécsi döntést követően megkezdődtek a hallgatói átjelentkezések, azaz pótfelvételik a hazai egyetemekre. A vallás- és közoktatásügyi miniszter 29.700/1938. IV. számú rendelete alapján az 1938/39-es tanév első félévére a hivatalos jelentkezési határidő 1938. december 1. volt. Aki ezt lekészte, az már csak a miniszter engedélyével jelentkezhetett. Az egyetemek a pótfelvételizett hallgatók számára pótfélévet tartottak, mely 1939. január és február hónapokban az első félév anyagának összefoglalását és a szükségesnek tekintett gyakorlatok megtartását jelentette.¹⁹ A diákok túlnyomó része a pozsonyi Comenius és a prágai Károly Egyetemen tanult. A csehszlovákiai magyarság felsőfokú képzését sajátos kényszerhelyzet jellemezte a két világháború közötti években. Magyar egyetem hiányában sokuk a húszas években is hazai intézményekbe iratkozott be. A csehszlovák állami és tanügyi hatóságok ezt a jelenséget nem nézték jó szemmel. A helyzetre végül Milan Hodža iskolaügyi és nemzetművelődési miniszter talált „megoldást”, amikor 1928-ban rendeletileg megtiltotta a Magyarországon szerzett diplomák további honosítását. Ettől kezdve már csak azok a felvidéki fiatalok tanultak Magyarországon, akiknek az áttelepülés volt a céljuk. A szülőföldjükön maradtak többsége kénytelen volt a helyi egyetemet és főiskolákat választani, de jelképes ellenállásként sokan a német tan nyelvű intézmények valamelyike mellett döntöttek.²⁰

Az átjelentkező diákoknak a sikeres felvételihez szükségük volt az úgynevezett nemzethűségi igazolás megszerzésére is. Az eljárás lényege az volt, hogy a visszacsatolt területek lakossága csak akkor kaphatott munkát, vagy akkor nyerhetett felvételt felsőoktatási intézménybe, ha kiállítottak számára egy igazoló dokumentumot, mely szerint az illető a mintegy két évtizedes időszakban hű maradt a magyarsághoz. Valójában ez egy szubjektív vizsgálatot takart, igazán nem is volt kidolgozott módszertana annak, mi alapján felel meg valaki az elvárásoknak. Minden szakmai területen egy-egy kijelölt bizottság vagy szervezet végezte az igazoló eljárások lefolytatását és az igazolások kiadását. A felvidéki hallgatók esetében például a Csehszlovákiai Magyar Akadémikusok Szövetségének budapesti irodáját jelölték ki, és az az igazolás számított érvényesnek, amelyiken Janson Jenő és Zombory György aláírása és pecsétje is szerepelt. Akinek

¹⁸ Fedinec 2015: 42.

¹⁹ MNL HBML VIII.1.b. 649/1938–1939.

²⁰ Filep–Tóth 2002: 43–44.

a kérvényét elutasították, az három napon belül fellebbezhetett a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz.²¹

A pótfelvételik kezdetétől egyre sürgetőbbé vált a diákok elhelyezésének kérdése. Debrecenben a Diákjóléti Bizottság november 4-én postázta Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter számára az egyetem által felvállalható hallgatói létszámnövelést. E szerint mintegy 150-200 fő elszállásolását vállalták, akiknek fizetős és ingyenes szálláshelyeket tudtak biztosítani, valamint napi háromszori étkezést.²² Végül szükség is volt a férőhelyekre, mert 137 felvidéki diák választotta Debrecent. Számukra a következő szálláshelyeket kínálták fel:

1. táblázat

A felvidéki hallgatók kollégiumi elhelyezése

Szálláshely	Létszám	Havidíj (pengő)
Tisza Internátus	20	18
Horthy Miklós Közkórház, ragálypavilon	25	Ingyenes
Kálvin tér 11., volt Diakonissza Intézet	21	Ingyenes
Simonyi út 34., Dr. Szentpéteri Kun Béla egyetemi tanár lakása	6	Ingyenes
A lakosság által felajánlott lakások/szobák	10	Ingyenes
A lakosság által felajánlott lakások/szobák	35	10
Református Diakonissza Otthon	16	Ingyenes
Horthy Miklósné Lánykollégium	4	20

Forrás: MNL HBML VIII.1.b. 25.102/1939.

A szálláshelyek mindegyike biztosított a diákok számára reggelit, ebédet és vacsorát pedig a többség a Mensa Academicánál vásárolhatott napi 80 fillérért. Kivételt jelentettek a Kálvin tér 11. szám alatt lakók, mert ők választhatták a Református Kollégium tápintézetét, valamint a Református Diakonissza Otthon női lakói, akik a klinikák menzáján étkezettek. Az anyagilag rászoruló hallgatók érdekében a debreceni egyetem 96 főt menzasegélyben részesített. Ez azt jelentette, hogy 55 diák teljesen ingyen, 31 pedig fél áron kapta a napi ellátást.²³ Erre a támogatásra azért volt szükség, mert bár Csehszlovákia gazdaságilag kétségtelenül erősebb volt a Magyar Királyságnál, azonban a magyar többségű déli sáv fejlettsége elmaradt a cseh területekétől. A magas munkanélküliségi arány miatt sok család számára megoldhatatlan feladatot jelentett a gyerekek oktatásának finanszírozása. Az egyetem tehát lehetőségeihez mérten igyekezett támogatni a visszacsatolt területek fiataljainak képzését. Az ingyenes kollégiumi férőhelyeket, a menzasegélyt és a szükséges kollégiumi bútorok beszerzését részben az

²¹ MNL HBML VIII.1.b. 1251/1938–1939.

²² MNL HBML VIII.1.b. 1230/1938–1939.

²³ MNL HBML VIII.1.b. 25.102/1939.

egyetem, részben az úgynevezett Magyar a Magyarért Mozgalom²⁴ keretein belül finanszírozták.²⁵

Ugyan a november 2-án visszakerült területek lakosságának 86%-a magyar nemzetiségű volt, a visszacsatolt kárpátaljai részekről már ekkor is jelentkeztek ruszin hallgatók a debreceni egyetemre. A Csehszlovákiai Magyar Akadémikusok Szövetsége a felvidéki magyar diákszervezeteket összefogó testület volt, így a ruszin nemzetiségű fiatalok esetében az illetékessége megkérdőjelezhetőnek számított. Mivel azonban a nemzetiségi hallgatók számát elenyészőnek ítélték, nem állítottak fel külön bizottságot számukra. Az ő esetükben a dokumentumok tanúsága szerint a magyarsághoz lojális ruszin politikus, dr. Fenczik István vállalta a pártfogást.²⁶

Amint ezen az akadályon túljutottak a fiatalok, eléjük gördítettek egy következőt. Hivatalosan mindazoknak, akik nem magyar tannyelvű iskolában érettségiztek, kötelezővé tették a II. félévben egy lényegében érettséginek megfelelő vizsga letételét. Ehhez a vizsgához a debreceni egyetemen a következő tanárok előadásait kellett hallgatni, illetve azokból kollokválni: Dr. Haendel Vilmos: Magyar alkotmány; Dr. Pap Károly: A magyar irodalom főirányai; Dr. Csúry Bálint: A magyar nyelv; Dr. Rugonfalvi Kiss István: A magyar történelem foglaltata; Dr. Milleker Rezső: Magyarország földrajza.²⁷ A gyakorlatban minden felvidéki hallgatónak kötelezővé tették ezen órák látogatását, de a megnövekedett létszám miatt ezek sokuknál ütköztek a szakos órákkal. A problémát az egyetem quaestori hivatala jelezte dr. Bacsó Péter rektornak,²⁸ aki áttette az „érettségi” előadások időpontját a diákok által kért kora esti órákra.

A visszacsatolt területek fiatalsága az önszerveződés terén is igényekkel lépett fel. Saját hallgatói egyesületek létrehozását tervezték, melyek a közösségépítésen túl érdekképviseleti szervként, illetve anyagi források felkutatása révén a tandíj-költségek enyhítésével is segítettek volna a tagjaikat. A tudományegyetemi karok tanácsa beleegyezett abba, hogy a már létező felvidéki hallgatói egyesületek Debrecenben is működhessenek és fiókegyesületeket alapítsanak.²⁹ Egyúttal fel is hívta néhány hazai szervezet figyelmét arra, hogy eme diákok saját soraikba való felvételétől tekintsenek el.³⁰ Azonban ezek a felvidéki egyesületek végül nem fejtettek ki észrevehető tevékenységet Debrecenben. Helyette a hallgatók inkább

²⁴ Magyar a Magyarért Mozgalom: Az első bécsi döntés után a Miniszterelnökség kezdeményezésére létrehozott program, amely a visszacsatolt területek szociálisan hátrányos helyzetű lakosságának megsegítését tűzte ki céljául. A közadakozásból gyűjtött összeget élelmiszer, tüzelőanyag és pénz formájában osztották szét a rászorulóknak.

²⁵ MNL HBML VIII.1.b. 1230/1938–1939.

²⁶ MNL HBML VIII.1.b. 1641/1938–1939.

²⁷ MNL HBML VIII.1.b. 1230/1938–1939.

²⁸ MNL HBML VIII.1.b. 2002/1938–1939.

²⁹ Ezen egyesületeket hagyta jóvá: Magyar Akadémikusok Köre, Magyar Akadémikusok Keresztény Köre, Corvinia, Prohászka Körök Szövetsége, Evangélikus, Református Diákegyesület (MNL HBML VIII.1.b. 29308/1938).

³⁰ A következő egyesületeket értesítették: Magyar Nemzeti Diákszövetség, Magyar Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Szövetsége, Foederatio Americana.

saját szervezetek alapításán dolgoztak, nem sok sikerrel. Elsőként a kárpátaljai magyarság kísérelte ezt meg, amikor 1939 tavaszán létrehozta a Szatmár–Bereg–Ugocsi Egyetemi Hallgatók Körét. A fogadtatása elég vegyes volt. A hittudományi és a bölcsészkar támogatta a kezdeményezést, míg az orvostudományi és a jogi kar inkább attól tartott, hogy a visszacsatolt területek fiatalsága nem tud majd integrálódni, és mintegy *corpus separatum*ként fog működni.³¹ Nem maradt fenn forrás arról, hogy az egyesület végül megkapta-e az engedélyt, de egy október 13-án tartott tisztújító közgyűlés jegyzőkönyve arról tanúskodik, hogy végül beleegyeztek ebbe. Igaz, ez volt az utolsó nyoma a kör aktivitásának. Ennél még kérészerűbb volt a Kőrös Kálmán joghallgató által alapított Debreceni Egyetemi Hallgatók Felvidéki Egyesülete. A rektornak címzett 1939. március 30-i levélen kívül más nem utal arra, hogy az egyesület valaha is szerepet játszott volna a cívisváros diákéletében.³²

A visszacsatolt területek magyarságának kezdeményezői tehát erőtlennek bizonyultak Debrecenben. A következő évekből nincs is nyoma annak, hogy erre újabb kísérletet tettek volna. Végül egy nagyobb múltra visszatekintő országos szervezetnek, a Felvidéki Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesületének 1941-ben megalakult helyi szakosztálya lett a visszacsatolt területek magyar diákjait összefogó szervezet.

A VISSZASZERZETT KÁRPÁTALJA ÉS A HALLGATÓK SZOCIÁLIS HELYZETE

Kárpátalja politikai életét folyamatos fordulatok jellemezték a müncheni egyezményt követő fél évben. A szlovákok és a ruszinok 1938. szeptember 29-ét az önrendelkezés kivívásának lehetőségeként élték meg, mellyel Prágának már nem volt ereje szembeszállni. A Jozef Tiso vezette Szlovák Néppárt október 6-án Szlovákiát a Csehszlovák Köztársaságon belüli autonóm területté nyilvánította. A döntés révén az állam nevét is Cseh-Szlovákiára változtatták. Kárpátalján az ukranofil és ruszofil pártok megalapították a Podkarpatszka Rusz Nemzeti Tanácsát, mely engedélyt kért a prágai kabinettől a podkarpatszka ruszi autonóm kormány felállítására. A cseh-szlovák minisztertanács október 11-én elfogadta a kérelmet, és kinevezte Bródy Andrást az autonóm kormány miniszterelnökének.³³

Bródy mindezek után felvette a kapcsolatot a magyar kormánnyal, hogy az autonóm Kárpátalja Magyarországhoz csatlakozásáról tárgyaljon.³⁴ A cseh-szlovák hatóságok erről értesülve október 26-án hazaárulás vádjával letartóztatták Bródyt. Podkarpatszka Rusz következő miniszterelnökének Avgusztin Volosint

³¹ MNL HBML VIII.1.b. 841/1938–1939.

³² MNL HBML VIII.1.b. 2667/1938–1939.

³³ MNL OL K 428 i. 1938. október 11. 1600. sz.

³⁴ Magocsi–Pop 2002: 51.

nevezték ki.³⁵ A Volosin-kormány egyik első intézkedése az összes olyan pártnak és lapnak a betiltása volt, amely nem az ukranofil irányzatot képviselte. Az első bécsi döntést követően a Volosin-kormány a Cseh-Szlovák fennhatóság alatt maradt területen megalapította Kárpát-Ukrajnát, melynek fővárosa Huszt lett.

Magyarország természetesen Kárpátalja egészének megszerzését tűzte ki célul, de ezt kezdetben Berlin nem támogatta, és egy Huszton nyitott konzulátussal védelmébe vette Kárpát-Ukrajnát. A németek meggyőzésének szándékával Csáky István külügyminiszter 1939 januárjában Berlinbe utazott. A Hitlerrel folytatott megbeszélésen Csáky felvetette az antikomintern paktumhoz való csatlakozás lehetőségét, melynek hatására a német vezetés már lényegesen készségesebbnek mutatkozott Kárpátalja ügyében. A németek végső beleegyezésére viszont márciusig kellett várni. Március 14-én mind Szlovákia, mind Kárpát-Ukrajna kikiáltotta a függetlenségét.³⁶ A Volosin-kormány német védnökség alá akarta helyezni magát, amit Berlin elutasított. A következő napon tehát megindulhatott a magyar offenzíva, amely március 18-ára Kárpátalja teljes területét magyar fennhatóság alá helyezte. Így az első bécsi döntést követően további 12 147 km²-nyi területtel és közel félmillió lakossággal bővült az ország, melynek azonban már csak mintegy 9,2%-a volt magyar nemzetiségű.³⁷ A nyugati országok vezetését nem érte váratlanul a magyar akció híre, mivel annak várható bekövetkeztét Teleki Pál miniszterelnök már hetekkel korábban jelezte a brit és francia kabineteknek. London és Párizs nem reagált negatívan az esetre, mivel ekkor még úgy vélték, hogy a magyar–lengyel határ létrejötté gátat vethet Németország keleti irányú terjeszkedésének.

Kárpátalja márciusi visszafoglalása után az első bécsi döntéshez hasonlóan pótfelvételit hirdettek, és nem lehetett pontosan tudni, mekkora hallgatói áradat várható. Csehszlovákia egyetemlein ugyanis mintegy 600 ruszin nemzetiségű hallgató tanult. Ebből a szakirodalom szerint mintegy 150 főt helyeztek el a következő években Magyarországon.³⁸ Elsősorban Debrecenben, de néhányan Budapestre és Pécsre kerültek. Ez a 150 fős létszám azonban túlzottan magasnak tűnik. A debreceni egyetemen a ruszin diákok legmagasabb létszáma is csak 45 főt ért el az 1940/41-es tanévben.³⁹ A ruszin hallgatók többsége vélhetően maradt a cseh és szlovák egyetemeken, vagy átjelentkezett Lembergbe.⁴⁰ Sajnos a rektori hivatal iratai között pontos kimutatást nem találtam az ekkor felvettek létszámáról, csupán néhány személyes értesítésre bukkantam, mint amilyen Filipp Géza ruténföldi orvostanhallgatóé, akinek felvételét egy 1939. május 9-én kelt dokumentum igazolja.⁴¹ Az egyetem almanachjában található statisztika

³⁵ Magocsi 1978: 237–238.

³⁶ Fedinec 2015: 81–82.

³⁷ Fedinec 2015: 82.

³⁸ Tilkovszky 1967: 248.

³⁹ Barta–Orosz (szerk.) 2012: 94.

⁴⁰ Brenzovics 2010: 138.

⁴¹ MNL HBML VIII.1.b. 1410/1938–1939.

tika alapján próbáltam meghatározni a ruténföldről érkező hallgatók létszámát. E szerint az I. félévben 1003 diáknak volt aktív jogviszonya az egyetemen, míg a II. félévben 1043-nak. A ruszin nemzetiségű diákok meghatározásában a felekezeti statisztikát vettem alapul. Az 1937/38-as tanév I. félévében 31 görög katolikus diákot és 1 görögkeletit tartottak nyilván, míg az összlétszám a következő félévben sem változott, mert a görög katolikusok terén egy fővel csökkent, a pravoszlávoknál pedig eggyel nőtt.⁴² Az 1938/39-es tanév I. félévében összesen 36 görög katolikus és 2 görögkeletit diák tanult az egyetemen. Ez nem jelentős emelkedés. Vélhetően ebbe még nem számolták bele a pótjelentkező hallgatókat. A II. félévben ugyanis a görög katolikusok száma már 49-re, a görögkeletieké 3-ra emelkedett.⁴³

Természetesen hiba lenne csupán a felekezeti statisztikára hagyatkozni. Kárpátalján és a trianoni határokon belül is jelentős számú, magát magyar nemzetiségűnek valló hívője volt a görög katolikus egyháznak. Ezt igazolja, hogy az egyetemi évkönyv statisztikája az 1939/40-es tanév I. félévére 73 unitus hallgatót mutat. Azonban a rektori hivatal iratai között a ruszin hallgatókról található egy kimutatás erre a tanévre vonatkozólag. E szerint 31 diák vallotta magát ruszin nemzetiségűnek. Ráadásul közülük ketten római katolikusnak és egy diák görögkeletinek.⁴⁴ Vagyis a beiratkozó unitus diákok kevesebb mint fele vallotta magát ruszinnak. Azonban lehet szó vegyes házasságokból származó diákokról is, akik magyar nemzetiségűnek vallották magukat, tartva a szlávokkal szembeni ellenesztől, melyre sajnos volt példa Debrecenben.⁴⁵

Az egyetem kimutatása további fontos adatokkal szolgált a ruszin diákok háttérével kapcsolatban. A szülők esetében sajnos csak az apák foglalkozását jegyezték fel, de ez is fontos támpontot jelent, hogy milyen családi közegekből érkeztek:

2. táblázat

A debreceni egyetem ruszin hallgatóinak megoszlása az apa foglalkozása szerint

Apák foglalkozása	Létszám	Százalék
Tanár/Tanító	13	43%
Pap	5	16%
Földműves	9	29%
Kőműves	1	3%
Erdész	1	3%
Vasúti altiszt	1	3%
Nincs megadva	1	3%

Forrás: MNL HBML VIII.1.b. 121/1939–1940.

⁴² Évkönyv 1938/1939: 311–312.

⁴³ Évkönyv 1938/1939: 286–287.

⁴⁴ MNL HBML VIII.1.b. 121/1939–1940.

⁴⁵ Ladányi 2002: 176–177.

Látható tehát, hogy a hallgatók több mint fele értelmiségi családból származik. Ez az arány az ún. értelmiségi önreprodukció magas szintjére utal. Szintén jelentős viszont azoknak a létszáma, akiknél a családi minta nem játszott szerepet. Számukra a társadalmi mobilitás esélyét kínálta az egyetemi diploma megszerzése. Érdeemes összevetni a kapott adatokat a magyar hallgatók korabeli statisztikájával.

3. táblázat

*A debreceni egyetem hallgatóinak megoszlása
szülei foglalkozása szerint*

Foglalkozás	Százalék
Tisztviselő és értelmiségi	58,3%
Nagybirtokos és nagykereskedő	3,6%
Mezőgazdasági munkából élő	21,6%
Iparból, kereskedelemről élő	16,1%
Egyéb	0,4%

Forrás: Barta–Orosz (szerk.) 2012: 98.

Sajnos a ruszin hallgatókról készült összeírás elég kevés hallgatót tartalmaz, róluk készült hasonló listára pedig nem bukkantam a következő tanévekből. A két táblázatban lévő foglalkozási ágakat némileg másként csoportosították, de bizonyos hasonlóságok azért felfedezhetők. Az értelmiségi és tisztviselői minta mindkét nemzetiség esetében döntő tényező a pályaválasztásnál. A mezőgazdasági háttérrel rendelkező hallgatók aránya szintén elég jelentős. A ruszinok esetében az ipari és kereskedelmi szférában dolgozók aránya elmarad a magyarokétól, azonban a kis létszámú minta miatt nem lehet megállapítani, hogy ez általános jelenség volt, vagy a fejletlenebb kárpátaljai gazdaság az oka.

A ruszin hallgatók anyagi háttere rosszabb volt a magyar átlagnál, s ez a számukra nyújtott támogatások és kedvezmények mértékéből is látható. A tandíj összege Debrecenben 102 pengő volt félvévenként. Különböző támogatásokat már a 20-as évek elejétől biztosítottak a hallgatóknak. Ilyen volt a köztisztviselők és közalkalmazottak gyerekeinek tandíjkedvezménye, melyet sokan vitattak a korszakban, mert a hallgatók tanulmányi eredményeitől függetlenül, alanyi jogon járt. Ezenkívül működött a kéttípusú tandíjkedvezmény, ami fél és teljes tandíjelengedést biztosított. Ezt a rendszert az 1936/37-es tanévben megreformálták, és bevezették a negyedes és háromnegyedes tandíjkedvezményt is (1946-ig ezen már nem változtattak).⁴⁶

A visszacsatolt és visszahódított területek diákjainak szubvenciója politikai prioritást élvezett. Mind az egyetem, mind a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium igyekezett a lehető legkedvezőbb feltételeket biztosítani számukra. A felvidéki és kárpátaljai diákoknak a már említett lakhatási és menza-hozzájárulási

⁴⁶ Barta–Orosz (szerk.) 2012: 279–280.

kedvezményeken túl jelentős tandíjkezdményeket is biztosítottak. 25 pengőt ugyan minden hallgató köteles volt befizetni, azonban egyéni elbírálás alapján a minisztériumban döntöttek arról, hogy a felét vagy nagyobb hányadát engedik-e el a díjnak.⁴⁷ A hallgatók a mellékdíjak tekintetében teljesen mentesültek a fizetési kötelezettség alól. További nagy segítséget jelentett számukra, hogy 1939. október 3-án megnyitotta kapuit a Bocskay diákkotthon, mely 47 hallgató számára biztosított helyet havi 18 pengős díj ellenében.⁴⁸

A felvidéki és a kárpátaljai hallgatók támogatása az 1939/40-es tanév során elvált egymástól. A felvidéki diákokat a továbbiakban is a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium támogatta, míg a kárpátaljaiak számára a terület új közigazgatási csúcsszerve, az 1939. július 7-től működő Kárpátaljai Kormányzói Biztosi Hivatal nyújtotta a szubvenciót.⁴⁹ A hivatal élén álló kormányzói biztos jogköre alapvetően megegyezett a vármegyei közigazgatás élén álló főispánokéval, azonban azt még kiegészítették a tanügyi közigazgatás és az iskolaügyek tennivalóinak ellátásával is.⁵⁰ Vélhetően ez az átszervezés okozott problémát 1939 őszén, amikor a frissen beiratkozó ruszin diákok számára nem biztosítottak a felvidéki társaikéhoz hasonló kedvezményes feltételeket. A hallgatók beadványt fogalmaztak meg, melyben többek között ennek a helyzetnek az orvoslását kérték.⁵¹ A hallgatókat feltételezhetően utólag kárpótolták, mivel az 1939/40-es tanévre a hivatal 2010 pengővel támogatta a diákok lakás- és menzakoöltségeit, valamint 2280 pengő tanulmányi segílyt is kiosztott mintegy 30 kárpátaljai diáknak.⁵² Utóbbi ösztöndíjhoz a kérelmeket az aktuális kormányzói biztoshoz kellett eljuttatni (Perényi Zsigmond 1939. július 7-től 1940. szeptember 2-ig; Kozma Miklós 1940. szeptember 12-től 1941. december 7-ig; Tomcsányi Vilmos Pál 1942. január 5-től 1944. április 5-ig; Vincze András 1944. április 5-től 1944. október 15-ig). A segílykérelmek kapcsán azt is lehetővé tették, hogy a hallgatók nemcsak magyar, hanem ruszin nyelven is benyújthassák igényüket.⁵³

A Kárpátaljai Kormányzói Biztosi Hivatalon belül Marina Gyula miniszteri tanácsos felelt az oktatásügyért. Rendszeresen járt az egyetem vezetésével egyeztetni, és a fennmaradt jegyzőkönyvek alapján látható, hogy a hivatal próbálta növelni a hallgatóknak juttatandó támogatást, miközben a hallgatók létszáma is folyamatosan emelkedett. Az 1940/41-es tanévben 45 ruszin hallgató tanult Debrecenben. A tárgyalt időszakban ekkor volt a legmagasabb a létszámuk. Marina egy 1940. december 7-én tartott debreceni megbeszélésen kiugróan magas, 5776 pengős utalványozást jelentett be, csak az I. félévre.⁵⁴ Erősen kétséges, hogy a teljes összeg valóban megérkezett volna, mert a kormányzói biztos-

⁴⁷ MNL HBML VIII.1.b. 171/1939–1940.

⁴⁸ MNL HBML VIII.1.b. 538/1940–1941.

⁴⁹ MNL HBML VIII.1.b. 2001/1939–1940.

⁵⁰ Fedinec 2015: 125.

⁵¹ MNL HBML VIII.1.b. 438/1939–1940.

⁵² Barta–Orosz (szerk.) 2012: 282.

⁵³ MNL HBML VIII.1.b. 2001/1939–1940.

⁵⁴ MNL HBML VIII.1.b. 1227/1940–1941.

ság folyamatos elmaradásokkal küszködött a tandíjtámogatások terén. A panaszos hallgatók ilyen esetekben leginkább az egyetem Diákjóléti Bizottságának segítségét kérték az elmaradások miatti utánajárásban. Az át nem utalt menzátámogatásokat egy ideig a Diákjóléti Bizottság próbálta megelőlegezni, azonban amikor a türelem és a büdzsé elfogyott, a tanulók egyszerűen nem részesülhettek ellátásban. A hallgatók, megelégedve a helyzetet, egyenesen Kozma Miklós kormányzói biztosnak írtak levelet. Ebben többek közt beszámoltak arról, hogy míg a kárpátaljaiaknak várakozniuk kell a megítélt támogatásokra, addig a felvidékiek juttatását a minisztérium mindig időben rendezzi.⁵⁵ Marina Gyula ígéretet tett az elmaradások rendezésére, és szorgalmazta a hallgatók nagyobb bevonását is. Két főt kért a soraikból a támogatásokat kiosztó bizottságba, hogy az ilyen eseteket a későbbiekben megelőzhessék.⁵⁶ A felhívás eredményeként egy magyar diákot, Lakatos Pál orvostanhallgatót, és egy ruszint, Jaszkov Cyrill bölcsészhallgatót jelölték ki a feladatra.

Nem volt azonban mindig ilyen kiegyensúlyozott a viszony a kárpátaljai magyar és ruszin diákok között. Az 1940/41-es tanév folyamán a Rákóczi Diák-szövetség írt egy panaszos levelet, melyben kifogásolták a kormányzói biztosság ösztöndíj-politikáját. Véleményük szerint egyenlőtlen juttatási rendszert dolgoztak ki a magyar és ruszin diákok számára.⁵⁷ Ez az eltérő támogatási elbírálás vélhetően Perényi Zsigmond döntése volt, melyet a helyére lépő Kozma Miklós már orvosolt és kiegyenlített, így a későbbiekben hasonló panasszal már nem lehetett találkozni. A II. világháború során némileg növekedett a hallgatók költsége, azonban az állami oktatáspolitikai igyekezett a végsőkig stabil finansziális helyzetet fenntartani, a visszacsatolt területek hallgatóinak juttatási rendszerét pedig továbbra is kiemelten kezelték. Ennek a stabilitásnak és magának az oktatásnak is Debrecen bombázása vetett véget 1944 szeptemberében.

A DEBRECENI EGYETEM TERVEI ÉS A RUSZIN DIÁKKÖZÖSSÉG

A csehszlovák időszakban Kárpátalja közoktatását bábeli zűrzavar jellemezte. Akár egy oktatási intézményen belül is előfordult, hogy az egyik tanár ukránul, a következő oroszul, a harmadik pedig a helyi nyelvjárások egyikén tartotta az órát. A kormánynak nem volt lehetősége lecserélni a teljes ruszin tanári állományt Kárpátalján, ezért inkább azt az utat választotta, hogy hazai egyetemeken nekilát egy új tanári és egyben teljes értelmiségi réteg kinevelésének. A területgyarapodások után megkezdődött a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban, illetve a Miniszterelnökség keretein belül működő Nemzetiségi Osztályon annak az intézménynek a keresése, mely a ruszin anyanyelvű hallgatók fogadására a legalkalmasabb lehetne. Fülei-Szántó Endre miniszteri tanácsos kérésére a deb-

⁵⁵ MNL HBML VIII.1.b. 478/1940–1941.

⁵⁶ MNL HBML VIII.1.b. 690/1940–1941.

⁵⁷ MNL HBML VIII.1.b. 246/1940–1941.

receni egyetemnek le kellett adni azoknak a személyeknek a nevét, akik tudnak ruszinul. A lista nem volt valami hosszú, csupán hárman szerepeltek rajta: Popoff Mihály görögkeleti prépost, az egyetem orosz és bolgár nyelvű lektora; Dr. Csicsák György díjtalan gyakornok, aki a sztomatológiai poliklinikán teljesített szolgálatot; valamint Fehér Gábor joghallgató.⁵⁸ Debrecen azonban földrajzi közelségének köszönhetően mégis előnyös pozícióból indult. Pataky Tibor, a Nemzetiségi Osztály vezetője így végül a cívisvárost javasolta a ruszin fiatalok képzésének helyszínéül.⁵⁹

A debreceni egyetem vezetésének is tetszett a „ruszin értelmiségi központ” szerep, ezért megpróbálták még vonzóbb célponttá tenni az intézményt. A bölcsészettudományi kar saját hatáskörben 1939 őszén Szláv Szeminárium néven létrehozott egy ruszin és szlovák irodalmi és nyelvi tanszéket. Külön forrást nem tudtak folyósítani rá, ezért a szakelődói rendszerhez nyúltak. A tanszék ügyeinek intézésére létrehozott bizottság tagjai Darkó Jenő dékán, valamint Csűry Bálint, Hankiss János és Huss Richárd professzorok voltak, majd 1939 májusától Sziklay László nyíregyházi középiskolai tanár és szlovák lektor. A professzori pozíciót sosem töltötték be, ellenben Sziklay Lászlót és Kniezsa István budapesti egyetemi magántanárt szakelődóvá nevezték ki. A tanszék által meghirdetett kurzusokon Kniezsa főként egyházi szláv nyelvtant, orosz történeti nyelvtant és ruszin nyelvjárásokat oktatott, Sziklay pedig a pánszláv eszme fejlődéstana mellett a ruszin és szlovák irodalom történetét ismertette meg a hallgatókkal.⁶⁰ 1941-től a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium felvette a tanszéket a költségvetésébe, azonban a háborús helyzetben Sziklay Lászlót bevonultatták, Kniezsa István pedig még 1940 októberében áttette székhelyét Kolozsvárra. A bizonytalanság miatt a diákok java inkább Budapestre jelentkezett át. Vendégtanárokkal, kényszermegoldások révén próbálták betölteni a hiányzó oktatói helyeket, így az évek során Ujhelyi Mihály, az ungvári görög katolikus líceum és tanárképző helyettes tanára ruszin lektorként, Jaszkov Cyrill gimnáziumi tanár pedig tanársegédként dolgozott az intézetben. A szűkös lehetőségek és az ebből következő elvándorlás miatt végül a tanszéken, annak fennállása során csupán nyolc fő szerzett diplomát: Jaszkov Cyrill, Román Endre, Szák György, Breza István, Szmuzsanicza András, Choma Viktor, Gróth Rozália és Máthé László. A tanszéket 1945 után hivatalosan megszüntették, és romjain létrehozták a Szláv Szemináriumot, ami lényegében az orosz nyelv és irodalom tanszék lett.⁶¹ Debrecenben még egy új tanszéket állítottak fel, a Kelet-Európa-történeti Szemináriumot, melyet a Lengyelország lerohanása miatt megszünt varsói Magyar Intézetből hoztak létre. Élére az intézet volt igazgatóját, Divéky Adorjánt nevezték ki.⁶² Bár Debrecenben a ruszin

⁵⁸ MNL HBML VIII.1.b. 597/1938–1939.

⁵⁹ Vasas 2004: 188.

⁶⁰ Mudrák 2007: 72–73.

⁶¹ Mudrák 2007: 73–74.

⁶² Barta–Orosz (szerk.) 2012: 101.

diákok a református hittudományit leszámítva minden karon tanultak, ezt a két tanszéket kifejezetten miattuk hozta létre az egyetem vezetése.

Az egyetemi tanács és az egyes karok részéről, egymással párhuzamosan további ötletek merültek fel a Kárpátaljával való szorosabb kapcsolatok kialakítása terén. Ilyen volt egy diáküdülő kialakításának terve Ökörmezőn, valamint hogy az egyetem vállalhatná valamelyik falu protektorátusát. Előbbi ötlettel leginkább az volt a gond, hogy anyagilag nem engedhette meg magának az egyetem, míg utóbbinál a jogi kar jelezte, hogy oktatási intézmény protektori jogot nem gyakorolhat.⁶³ Debrecen szerepének erősödését az is jelzi, hogy amikor Kozma Miklós kormányzói biztossá való kinevezése után, 1941. január 26-án megalakult a Kárpátaljai Tudományos Társaság, Debrecen egy ideig veszélyeztetve érezte a saját pozícióját, mert Kozma nem volt hajlandó Kárpátalján kívüli székhelyen működtetni az egyesületet.⁶⁴ Mivel a KTT alapvetően egy kárpátaljai tudományos akadémiaként funkcionált, nem oktatási intézményként, így a rivalizálástól való félelemnek valójában nem volt alapja.

Az első bécsi döntés után Debrecenbe átiratkozó ruszin diákok felkarolását a Görög Katolikusok Vasvári Pál Köre vállalta fel. November 17-én felvidéki estet is tartottak, melyen hazafias nótákkal és irodalmi művekkel ünnepelték az országhoz visszakerült ruszinságot.⁶⁵ Hasonló esteket a következő években is többször szervezett a Vasvári Pál Kör, mely nagyon fontos szerepet játszott a szláv hittestvéreiknek a magyar közösségbe való integrálásában. Azonban az egyesület éves jelentéseiben visszatérő elem a következő rész: „magyar és ruszin tagjaink parázs vitába bocsátkoztak, ami pompás célt szolgált arra nézve, hogy az esetleg fenn lévő ellenségeskedést elsimítsuk és meggyőzzük őket a magyar haza iránti áldozatos ragaszkodásról”.⁶⁶ Ezen sorok alapján érezhető, hogy létezett feszültség a magyar és ruszin diákok között. Ennek oka viszont nem a hazához való lojalitás megkérdőjelezésében rejlett, hanem abban, hogy a Görög Katolikusok Vasvári Pál Köre alapvetően egy asszimilációt támogató szervezet volt. Az anyaegetületet a századfordulós Budapesten élő és tanuló ruszin értelmiség hozta létre, az alábbi céllal: „Működési körünk speciel az északkeleti orosz felvidékre fog kiterjedni [...] Megtanítjuk őket büszkén és öntudatosan magyarokul vállalni magukat.”⁶⁷ Az ekkor Debrecenbe került ruszin fiatalság azonban már nem kívánta feladni az identitását. Az ukrán–oros–ruszin hármason belül az átjárhatóság vélhetően nem volt lehetetlen számukra, de azt, hogy a szláv öntudatot teljesen feladják a magyarságba való beolvadás érdekében, már nem tekintették elfogadható opciónak.

Azonban az identitásuk kérdésében nemcsak a diáktársaikkal volt vitájuk, hanem az egyetem vezetésével is. Az ügy egy hallgatói beadvány miatt alakult

⁶³ MNL HBML VIII.1.b. 3040/1939–1940.

⁶⁴ Ormos 2000: 741.

⁶⁵ Mikulich 1938: 3.

⁶⁶ Évkönyv 1941/1942: 476.

⁶⁷ Mayer 1977: 166.

ki, melyben a ruszin diákoknak a felvidékiektől eltérő tandíjkedvezményei ellen, valamint az egyetemi könyvtár orosz klasszikusokkal és szakkönyvekkel való feltöltése, illetve néhány diáktársuk gyenge magyar nyelvtudása miatti tolmács vagy vizsgahalasztás ügyében próbáltak felszólalni.⁶⁸ E levélben magukra kárpátoroszként hivatkoztak, mely elnevezést az egyetemi tanács nem tartotta megfelelőnek. Ennek oka az volt, hogy a kárpátorosz kifejezést Fenczik István ruszin országgyűlési képviselő és a hozzá köthető nagyorosz identitású politikai kör használta magára. A diákok körében népszerű politikus különösen a kezdeti időszakban, az átjelentkezés és az igazolási eljárások idején segítette pártfogásával a hallgatókat. Feltehetően a politikussal szemben azóta érzett bizalom és az esetleg még mindig fenntartott kapcsolat okán választották a kárpátorosz elnevezést. A rektor végül személyes elbeszélgetés keretében világosította fel a ruszin diákok vezetőit, hogy ez a kifejezés nem megengedett, és az államilag elfogadott magyar-oroszt használják a továbbiakban.⁶⁹ Ez a kifejezés tükrörfordítása az *uhroruszkij*nek, mely egy galíciai katekizmusban tűnt fel először a 17. században a Magyar Királyságban élő ruszinok megnevezésére. Ennek hatására a 18. századi magyar nyelvű művekben többször is megjelent magyarorosz formában, és bár a későbbiekben is előfordul, nem vált általánosan elterjedt kifejezéssé.⁷⁰ A köztudatba végül Horthy Miklós emelte be, amikor az 1939. március 20-án tartott ünnepi országgyűlést megnyitva magyar-orosznak nevezte a ruszinokat.⁷¹ Vélhetően ezt irányadó kifejezésnek tekintették hivatalos helyeken, azonban ezt a formát csak a magyarok használták, a ruszinok részéről valós társadalmi támogatottságot nem élvezett. A filológiai vita ellenére a beadvány részben sikeres volt. A járandóságuk ügyét az időközben felállított kormányzói biztos hivatal megoldotta, a vizsgahalasztást pedig az egyetem elfogadta. A könyvtár kérdésében már csak részleges volt a siker. Az orosz klasszikusok beszerzését az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött duplumokból oldották meg,⁷² a szakkönyvek beszerzésével azonban adós maradt az egyetem.⁷³ A könyvtári bizottság ülésén ugyan felmerült, hogy a felszabadult felvidéki középiskolák könyvtárának a használatból kivont szláv könyveit, valamint az államvédelmi szempontból lefoglalt nemzetiségi könyvtárak anyagát próbálják a hatóságoktól megszerezni.⁷⁴ Azonban ezzel a kísérlettel kapcsolatban nem maradtak fenn további információk. Mivel főként a felszámolt Prosvita Kultúregyesület könyvanyagáról lehet szó, így annak átadását a hatóságok az ukranofil tartalomra hivatkozva megtagadhatták.

Nyilvánvalóan a fenti esetek is kiválthatták a ruszin hallgatók ellenérzését, azonban ezek a jelenségek nem feltétlenül az ellenszenv jelei voltak. A Vasvári

⁶⁸ MNL HBML VIII.1.b. 438/1939–1940.

⁶⁹ MNL HBML VIII.1.b. 438/1939–1940.

⁷⁰ Udvari 1991: 444.

⁷¹ Horváth 1992: 9.

⁷² MNL HBML VIII.1.b. 1111/1939–1940.

⁷³ Varga 1967: 150.

⁷⁴ MNL HBML VIII.1.b 711(154)/1939–1940.

Pál Kör és az egyetemi tanács nem a teljes elutasítás pártján állt. Előbbi csupán az egyesület megalakulásakor megfogalmazott hagyományt folytatta, mely nem tagadta a görög katolikusok szláv származását, míg utóbbi inkább görcsösen ragaszkodott az állam által megszabott kifejezéshez. Voltak azonban olyanok is, akik kifejezetten felszólaltak a ruszinok ellen. Haendel Vilmos, a közjog szélsőjobboldali és szélsőségesen németbarát professzora piszkosnak és műveletlennek nevezte a ruszinokat, akiknek még rendes költőjük sincs, és csak krumplit és zabkenyeret esznek. Az eset miatt Kozma Miklós kormányzói biztos 1940 decemberében levelet írt Hóman Bálint miniszternek, melyben a professor nyugdíjazását kérte.⁷⁵ Ezt Hóman elutasította, de az egyetem megrovásban részesítette Haendelt. Jóllehet a professor meglehetősen nyersen fogalmazta meg véleményét, de a korabeli magyar köztudatban valóban éltek a ruszinokkal kapcsolatban olyan negatív sztereotípiák, mint a szellemi elmaradottság, a rendetlenség vagy a babonáság. Ezt a szemléletet még a velük szimpatizáló Teleki Pál is osztotta, aki a doktori disszertációjában írta le ezeket a sorokat: „De nem is kell oly messze mennünk; az avasi oláh vagy a máramarosi ruthén éppoly kevésbé képes az elvont gondolatmenetre.”⁷⁶ Ezeknek az előítéleteknek a megerősödésében és fennmaradásában jelentős szerepet játszhattak az irodalmi művek, köztük Krúdy Gyula *Havasi kúrtje*, melyben a szerző ugyanakkor számos pozitív tulajdonságot is hozzárendelt a ruszinokhoz, mint a becsületesség, a béketűrés, a szerénység. A fent említett negatív tulajdonságok azonban nála is felbukkannak.⁷⁷

A nemzetiségellenes szólamok és cselekedetek a diákok körében nem számítottak szokatlan jelenségnek, aminek kárvallottai elsősorban a zsidó hallgatók voltak.⁷⁸ Az 1943-ban megalakulási engedélyt kérő Magyar Egyetemi Hallgatók Fajvédő Egyesülete olyan programpontokat hirdetett meg, mint: „magyar fiúk csak magyar lányokat vegyenek feleségül”, „nemzetiségi területre csak faj magyar közigazgatási vezetők és tanárok, tanítók küldése”, valamint: „nemzetiségi területeken magyar telepek létesítése a magyar föld megszerzésére”.⁷⁹ A szervezet végül nem kapott engedélyt az egyetemi tanácstól, azonban ezeket a szélsőséges gondolatokat az egyetem hallgatói társadalmában nem egy diák vallotta magáénak.

Természetesen az önszerveződés igénye a ruszin fiatalokban is felmerült. 1940 szeptembere óta ugyan már létezett egy szervezet Kárpátaljai Rutén Egyetemi Hallgatók Központi Szövetsége néven, melyben Jaszkov Cyrill debreceni hallgató az egyesület alelnökeként vett részt.⁸⁰ Jaszkov az egyik legagilisabb ruszin diákja volt a tárgyalt időszakunknak. 1939 őszén került Debrecenbe, ahol a ruszin és szlovák nyelv és irodalom tanszéken folytatta tanulmányait, és hamar a diákközösség aktív tagjává vált. Részt vett a ruszin fiatalok Aranybikában

⁷⁵ Ladányi 2002: 176–177.

⁷⁶ Ablonczy 2004: 148.

⁷⁷ Zoltán 2004: 288–289.

⁷⁸ Kerepeszki 2009: 230. 274.

⁷⁹ MNL HBML VIII.1.b. 3041/1942–1943.

⁸⁰ MTI K 428 t. 1940. szeptember 10. 3875. sz.

rendezett műsoros táncestélyének megszervezésében.⁸¹ Az 1940/41-es tanév során a ruszin diákok képviselője lett a tandíjtámogatások kezelésének ügyében, majd 1941-ben tanársegédi pozíciót kapott a ruszin és szlovák nyelv és irodalom tanszéken. Tanulmányainak befejeztével, 1942 áprilisában helyettes tanári állást kapott a munkácsi Árpád Fejedelem Gimnáziumban,⁸² majd egy hónappal később kinevezték a debreceni királyi törvényszékre ruszin tolmácsnak.⁸³ A második világháború utáni sorsa nem ismert.

Az általa alelnökként képviselt szervezet azonban a ruszofil irányzat híve volt. Nem véletlenül tartották ezt a gyűlést a Duchnovics Kulturházban. Az egyesület elnöki pozícióját bizonyos Kovács János Iván töltötte be. Ő a csehszlovák éra alatt a már emlegetett Fenczik István titkáráként dolgozott, majd az impériumváltás után a Pécsi Egyetem joghallgatója lett. Jaszkov azonban még 1940 év vége előtt szembefordult mind Kováccsal, mind a ruszofil irányzattal, és a debreceni ruszinofil vonal vezető szereplője lett.⁸⁴ Kovács tovább folytatta az orosz vonal propagálását, de meglepő módon belépett a Nyilaskeresztes Pártba, ahol kinevezték a rutén népcsoport vezetőjévé. Itt a magyar-ruszin életszerződés előkészítése lett a feladata, amiről nem igazán derült ki, hogy mit is jelent – feltehetően inkább valamiféle szimbolikus együttműködési megállapodásról lehetett szó. Mindenesetre kifejtett programjában Kovács élesen bírálta a magyarok Kárpátalján tanúsított nemzetiségpolitikáját, a megígért ruszin autonómia elmaradását és a magyar politikai élet által veszélyesnek tartott irányzatok kulturális egyesületeinek betiltását. A magyar hatóságok 1941 folyamán pánszláv agitáció gyanújával figyeltették őt, ami azonban nem igazolódott be.⁸⁵

Az egyesület a szakadás hatására megszűnt, újat azonban nem sikerült alapítani, mert az egyetem vezetése folyamatosan elodázta az engedély megadását; hiába sürgette ezt Marina Gyula szinte minden debreceni egyeztetése alkalmával, csak ígéreteket kapott. Végül a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium közbelépése oldotta meg a helyzetet,⁸⁶ így 1941. május 22-én végre megalakulhatott a Kárpátaljai Ruszin Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete Bulecza Viktor orvostanhallgató vezetésével.

Sajnos az egyesület alapszabálya elveszett a rektori iratok közül, s meglepő módon, a többi hallgatói egyesülettől eltérően, ők nem adtak be éves jelentést az egyetemi évkönyv számára. Így közösségépítő tevékenységükről szinte semmilyen információ nem maradt fenn. Ami biztos, hogy a főépület alagsorában lévő 33. számú helyiséget kapták meg használatra, melynek bebútorozását a kormányzói biztosság vállalta magára.⁸⁷ Azt sem lehet pontosan tudni, hogy ez csak

⁸¹ MNL K 28 54 cs. 96 t. 20324.

⁸² *Budapesti Közlöny* 1942. március 31. 1.

⁸³ *Budapesti Közlöny Hivatalos Értesítője* 1942. május 21. 4.

⁸⁴ MNL HBML VIII.1.b. 1673/1940–1941.

⁸⁵ MNL OL K 149 248. cs. 14123. sz.

⁸⁶ MNL HBML VIII.1.b. 893/1941–1942.

⁸⁷ MNL HBML VIII.1.b. 893/1941–1942.

a ruszinofil irányzatú diákok egyesülete volt-e, vagy identitástól és politikai nézetektől függetlenül bárki beléphetett. Arra a források is utalnak, hogy világnézetiileg nem volt egységes a ruszin hallgatói közösség. Egy baloldaliakból álló csoportosulás például Karácsony Sándor pedagógiaprofesszor körül alakult ki, mely magába fogadta a hasonló világnézetű zsidó diákokat is.⁸⁸ A Felvidéki Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete, mely egy jelentős országos szervezet volt, azzal riogatta az egyetem vezetését a ruszin diákokkal kapcsolatban, hogy „egy részük kommunista, másik részük nagyoros, és csak kisebb részük akarja ápolni a rutén-magyar testvériséget”.⁸⁹ Bár nem lehetetlen, hogy volt igazságtartalma a levélnek, az ő esetükben sokkal inkább arról volt szó, hogy szerették volna az összes visszacsatolt terület hallgatóját egy szervezetbe tömöríteni. A különálló ruszin kezdeményezés rivális csoportosulásnak minősülhetett számukra.

Bulecza Viktorék nagy pechje részben az is volt, hogy Debrecenben az egyesületi élet a II. világháború éveiben jelentős hanyatlásnak indult. Milleker Rezső bölcsészkaros dékán élesen bírálta a hallgatói egyesületeket tétlenségük, funkciójuk kiüresedése és az egyetemi ünnepekkel szembeni érdektelenségük miatt.⁹⁰ Ezért felmerült, hogy a több mint tíz hallgatói egyesület munkáját egy nagyobb szervezet fogja össze. 1942. május 12-én a hallgatói egyesületek vezetői meg egyeztek az együttműködés alapelveiben. Az új szervezet a Szegedi Egyetemi Ifjúság (SZEI) mintájára alakult meg, melyet a Debreceni Egyetemi Ifjúság (DEI) elnevezés is sugall. A hallgatói egyesületek fokozatosan elvesztették önállóságukat, és beleolvadta a DEI-be, melynek azonban a front közeledtével szintén nem maradt ideje kibontakozni.

A HÁBORÚ ÉS EGY IDŐSZAK VÉGE

A debreceni felsőoktatás számára a vég kezdetét az 1944. márciusi Margáréta-terv jelentette. A városba bevonuló német csapatok először a diákszállókat foglalták el, majd május 30-án bejelentették igényüket az egyetem főépületére. Az egyetem hivatalainak egy része a Református Kollégiumba költözött, amely a hallgatók jelentős részének is menedéket nyújtott. A professzorok ugyan engedélyt kaptak a főépületbe való bejárásra, a diákok számára azonban ezt megtiltották,⁹¹ így a lakhatási nehézségek miatt a hallgatók inkább hazautaztak. Az oktatás mindezek miatt 1944 tavaszától egyre lehetetlenebb helyzetbe került.

A következő tanév nyitőünnepségét szeptember 17-én tartották meg. A várost érő folyamatos bombatámadások miatt a hallgatók túlnyomó része el sem utazott a városba. Az egyetem épületei közül a Bem téri Orvosi Vegytani Intézet és az Orvostudományi Fizikai Intézet sínylette meg leginkább a szovjet légierő

⁸⁸ MNL HBML IV. B. 901/a. 16.53/1942.

⁸⁹ MNL HBML VIII.1.b. 1673/1940–1941.

⁹⁰ Barta–Orosz (szerk.) 2012: 265.

⁹¹ Barta–Orosz (szerk.) 2012: 103–104.

csapásait. A klinikai telepen találat érte a belgyógyászati és a szülészeti klinikák épületeinek egy-egy szárnyát. A félelmen túl a lassan összeomló közlekedés is akadályozta a hallgatókat a Debrecenbe való eljutásban, a kárpátaljai diákok Csap lebombázása és a vasúti infrastruktúra megsemmisülése miatt csak kerülő úton tudtak volna odajutni. Az egyetemi tanács a nehézségek miatt október 5-én az oktatás átmeneti szüneteltetését rendelte el.⁹²

A professzorok közül sokan Budapestre települtek át. Az orvostanszék oktatóinak és a tansegédszemélyzetnek a jelentős része szintén ezt a példát követte, a front közeledtével pedig sokan a Németországba való távozás mellett döntöttek. A front átvonulása után áldatlan állapotok uralkodtak az egyetem főépületében, ahogy azt Szentpéteri Kun Béla jogászprofesszor szavai tanúsítják:

„A meg szállás idején ezernél jóval több ember lakott benn az egyetem központi épületében, leginkább az alsorsori helyiségekben összezsúfolva; ezek számára népkonyhaszerűen főztek is itt. A felsőbb részek mind erősen sérültek, ajtó és ablak nélkül átjárva a naponként növekvő hidegtől. A bútorokat felforgatták, nagyrészt el is hordták vagy megrongálták; esős időben a padló, sőt a bútorok is erősen vizessé lettek részint az ablaknyílásokon becsapódó, részint a hézagokat kapott tetőzetten át lefolyó csapadéktól; a központi fűtőkészülék működtetésére gondolni sem lehetett, egy pár helyiséget lehetett fűteni az ablakon át kidugott csővel felszerelt kályhával; a vízvezeték nem működése folytán az illemhelyek mocska az épületben leölt állatok maradványainak bűzével együtt fertőzte a levegőt. Előbb arra gondoltunk, hogy a központi épületben elhelyezett karok is a klinikai telepen vegyék fel a munkát, de ennek leküzdhetetlen akadályai voltak számos helyiségnek teljesen használhatatlanná válása, számosnak pedig katonai kórházi célokra lefoglalása, úgyszintén sok helyiségnek szükséglakásul kényszerű átadása és a klinikai telepek vörös hadsereg különböző alakulatai részére igénybevétele miatt.”⁹³

Mindezek ellenére az oktatás végül karonként változó időpontban és erősen hiányosan, de lassanként újraindult: a jogi kar oktatói közül mindössze Szentpéteri Kun Béla egyházjogprofesszor maradt a városban, aki december 4-én kezdte meg az oktatást, két, szinte fűtetlen teremben. A bölcsészkar 25-30 hallgatóval, tanárhelyettesítésekkel és ideiglenes előadók meghívásával december 11-én indult újra. Az orvosi karon Sántha Kálmán szervezőmunkájának köszönhetően kezdődhetett el ismét az oktatás. A szakterületek közül egyedül a szemészet esetében merült fel az a probléma, hogy nem maradt egyetlen oktató és diplomás sem. Így őket átmenetileg városi és katonaoorvosok helyettesítették. A valódi, szervezett egyetemi élet 1945 márciusától indult be újra, de akkor már a ruszin hallgatók számára egyre nehezebb volt Debrecenbe eljutni. Moszkva bejelentette

⁹² Barta–Orosz (szerk.) 2012: 104–105.

⁹³ Kerepeszki 2014: 105.

igényét Kárpátaljára, és a lezáruló határok végleg elvágták a hallgatókat az egyetemüktől.

* * *

Magyarország kárpátaljai identitáspolitikája az idő rövidsége miatt nem tudott átütő sikert elérni. Állami szinten máshol is tettek kísérletet egy nép identitásának az alakítására vagy átformálására, mint ahogy Moldova és a helyi román lakosság esetében a Szovjetunió tette. Ahhoz azonban, hogy ez sikeresen rögzüljön egy nép öntudatában, több évtizedes folyamatra lett volna szükség. A mi esetünkben az önálló ruszin identitás megerősítéséhez a szükséges alapokat is csak részben sikerült lerakni. A debreceni egyetem anyagi és szakmai szempontból az erejéhez mérten megtette a kellő lépéseket, azonban a világpolitikai helyzet alakulása felülírta a távlati terveket.

FORRÁSOK

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

K 28 Miniszterelnökség, Nemzetiségi és Kisebbségi Osztály, 1923–1944.

K 149 Polgári kori egyesületek, 1867–1944.

K 428 i. MTI Bizalmas értesítések, 1920–1939.

K 428 t. MTI Házi tájékoztató, 1927–1944.

Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára (MNL HBML)

IV.B.901.a Hajdú vármegye főispánjának iratai, elnöki iratok, 1942.

VIII.1.b. Rektori Hivatalának iratai, 1914–1944.

Évkönyv 1937/1938: *Debreceni M. Királyi Tisza István-Tudományegyetem évkönyve és almanachja az 1937–1938-es tanévről.* Debrecen.

Évkönyv 1938/1939: *Debreceni M. Királyi Tisza István-Tudományegyetem évkönyve és almanachja az 1938–1939-es tanévről.* Debrecen.

Évkönyv 1939/1940: *Debreceni M. Királyi Tisza István-Tudományegyetem évkönyve és almanachja az 1939–1940-es tanévről.* Debrecen.

Évkönyv 1941/1942: *Debreceni M. Királyi Tisza István-Tudományegyetem évkönyve és almanachja az 1941–1942-es tanévről.* Debrecen.

Budapesti Közlöny 1942. március 31.

Budapesti Közlöny Hivatalos Értesítője 1942. május 21.

Népszava 1941. október 15.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Ablonczy Balázs 2004: A leghűségesebb nemzet és a völgygátak. Teleki Pál a ruszinokról és az Északkeleti Felföldről. In: Fedinec Csilla (szerk.): *Kárpátalja 1938–1941, magyar és ukrán történeti megközelítés*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 147–155.
- Angyal Béla 2002: *Érdekvédelem és önszerveződés. Fejezetek a csehszlovákiai magyar pártpolitika történetéből 1918–1938*. Fórum Intézet–Lilium Aurum Kiadó, Galánta–Dunaszerdahely
- Barta János – Orosz István (szerk.) 2012: *A Debreceni Egyetem Története 1912–2012*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- Brenzovics László 2010: *Nemzetiségi politika a visszacsatolt Kárpátalján 1939–1944*. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár.
- Csernicskó István 2013: Ruszin nyelv Kárpátalján: tudományos kérdés ez? In: Fedinec Csilla – Ilyés Zoltán – Simon Attila – Vizi Balázs (szerk.): *A közép-európaiság discérete és kritikája*. Kalligram, Pozsony, 293–313.
- Ötötvényi Olivér 1928: Az elszakított magyarság kulturális küzdelmei. *Protestáns Szemle* (37.) 7. 465–476.
- Fedinec Csilla 2001: A magyar irodalom a kárpátaljai oktatásban 1944-től napjainkig. *Literatura* (27.) 4. 409–426.
- Fedinec Csilla 2015: *A magyar szent koronához visszatért Kárpátalja, 1938–1944*. Jaffa Kiadó, Budapest.
- Filep Tamás Gusztáv – Tóth László (szerk.) 1998: *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998*. Ister Kiadó, Budapest.
- Horváth Lajos 1992: A kárpátaljai ruszin autonómia ügye, 1939–1944. *Honismeret* (20.) 5. 9–13.
- Kemény G. Gábor 1956: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában II. 1892–1900*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Kemény G. Gábor – Szarka László – Szász Zoltán 1999: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában VII. 1914–1916*. MTA Történettudományi Intézet, Budapest.
- Kerepeszki Róbert 2009: *A Turul Szövetség országos és debreceni szervezete (1919–1945)*. (PhD-disszertáció.) Debreceni Egyetem, Debrecen.
- Kerepeszki Róbert 2014: *A Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karának története I*. Debrecen Egyetem, Debrecen.
- Ladányi Andor 2002: *A gazdasági válságtól a háborúig. A magyar felsőoktatás az 1930-as években*. Argumentum, Budapest.
- Magocsi, Paul Robert 1978: *The Shaping of a National Identity: Subcarpathian Rus', 1848–1948*. Harvard University Press, Cambridge MA.
- Magocsi, Paul Robert – Pop, Ivan Ivanovich 2002: *Encyclopedia of Rusyn History and Culture*. University of Toronto Press, Toronto.
- Mayer Márta 1977: *Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi törekvések 1860–1910*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Mikulich Károly 1938: Fényesen sikerült a debreceni Vasvári Pál Kör felvidéki estje. *Görögkatolikus Szemle* 1938. november 27. 3.

- Mudrák József 2007: *A Debreceni Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának története 1914–1949*. (PhD-disszertáció.) Debreceni Egyetem, Debrecen.
- Ormos Mária 2000: *Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós. II. kötet*. Polgart, Budapest.
- Pirigyi István 1990: *A magyarországi görögkatolikusok története II*. Görögkatolikus Hit-tudományi Főiskola, Nyíregyháza.
- Tilkovszky Lóránt 1967: *Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon (1938–1941)*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Udvari István 1991: A magyarsággal érintkező ruszin (kárpátukrán) csoportok identi-tásának kérdéseiről. In: Ujváry Zoltán – Eperjessy Ernő – Krupa András (szerk.): *Nemzetiség – Identitás. A IV. Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia elő-adásai*. Ethnica Kiadó, Békéscsaba–Debrecen, 444–448.
- Varga Zoltán 1967: *A Debreceni Tudományegyetem története I*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- Vasas Géza 2004: Egy félbehagyott alkotmány. Kárpátalja autonómiájának ügye 1939–1940-ben. In: Fedinec Csilla (szerk.): *Kárpátalja 1938–1941, magyar és ukrán törté-neti megközelítés*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 157–215.
- Zoltán András 2004: Kerča Igor: A ruszinok Krúdy Gyula műveiben. *Kisebbségkutatás* (13.) 2. 288–289.